

Wat betekenen de maskers en beelden van de Dogon?

In mijn vorige artikel heb ik laten zien dat de kosmogonische mythen van de Dogon niet bekend zijn bij de Dogon zelf, maar constructies zijn van de vroege Franse etnologen. Die prachtige verhalen vertellen dus niets over de betekenis van de Dogon kunst, en zo rijst de vraag hoe we hun beelden en maskers dan wel moeten interpreteren.

Schema van de andere wereld van de Dogon.

Etnografica zijn gemaakt voor een doel en een functie, en de betekenis die wij als verzamelaars eraan toekennen, stoelt uiteraard op de visie van de makers en gebruikers zelf. Aangezien religie daarin belangrijk is, staat hierboven eerst een schema hoe de Dogon de ‘andere wereld’ zien (de voornaamste goden staan in rode kapitalen, hun zichtbare afgezanten cursief).

Bovenwereld en bush

De verticale as verbindt hemel en aarde. Als hemelgod stuurt Ama specifieke vogels als afgezanten om de seizoenen aan te geven, de zogenaamde *ana sasaa*, regenvogels. Tussen mens en Ama staan de voorouders, en dat geldt ook voor de Binu, geesten die bij elke clan horen en die iemand ‘in bezit kunnen nemen’, zoals een sjamaan. Op het niveau van de aarde wordt de god Lèwè vaak als slang

voorgesteld, geflankeerd door de Yèban, kleine huisgeesten.

De horizontale as verbeeldt het dorp met bush (links) en water (rechts). Alles buiten het dorp is bush, woonplaats van diverse geesten. Als aarde-god regeert Lèwè ook over de bush, waar de vos, het waarzeggende dier, bij hem hoort. Op de rotsen tussen de dorpen wonen de Atuwunu, zwarte geesten die het midden houden tussen oudste bewoners en geesten van de rotsen, onzichtbaar maar gevaarlijk.

In de duinen huizen de Yènèù bush-geesten, makers van de oorspronkelijke maskerkostuums, terwijl de lange, dunne Jinu, van wie de maskertaal afkomstig is, bij grote bomen horen. Wanneer de maskers tijdens de grote maskerade het dorp binnenkomen, vertegenwoordigen zij de krachten van de bush en van de geesten. Aan de rechterkant van het schema zien

we Nomo, de god die heerst in de waterpoelen, met als afgezanten de kaaiman, hagedis en andere waterdieren. Belangrijk is dat alle wezens van de andere wereld ambivalent zijn, goed en gevaarlijk tegelijkertijd, en in elk geval grillig: men is afhankelijk van ze, maar men kan nergens op rekenen.

Maskers

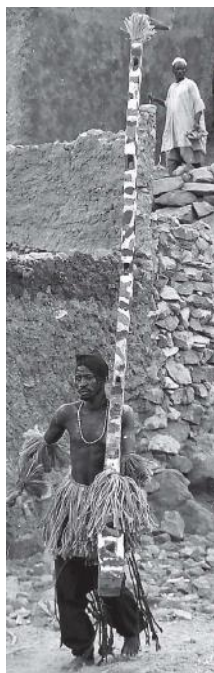
Al kennen de Dogon geen schepingsmythen, zij hebben natuurlijk wel mythen. Zo worden de grote rituelen van de Dogon begeleid door een verklarend verhaal, ook de maskers.

Een buizerd zag rode mieren op hun begravenis dansen met maskers, dacht dat het vlees was en vloog ermee weg. Onderweg merkte de vogel dat het geen vlees was en liet het vallen bij het dorp Yugo, een Inselberg bij de falaise. Daar vond een vrouw het masker, trok het aan en joeg haar man de stuipen op het lijf. Dat ging een tijdje zo door, tot een oude vrouw de man wees waar het masker verstoep lag. Hij trok toen het masker aan en joeg zijn vrouw de stuipen op het lijf. De dorpsraad besloot toen dat dit zo moest blijven: maskers waren voor de man.

Deze mythe past prima bij soortgelijke oorsprongsverhalen van maskers elders in West-Afrika en wordt ook uitgebeeld in één specifiek masker, het *sadimbe*-masker, dat de vrouw uit deze mythe afbeeldt.

De energie van de wildernis

De maskers ontlenen hun betekenis dus aan de bush, want uit de bush komt alle kracht, wijsheid, fertiliteit en kennis. Het dorp leeft daarvan en verbruikt daarmee de energie van de wildernis. Wanneer oude mensen sterven, verliest

De 'moeder' van alle maskers, *agamagan imni na*, te Amani.

de gemeenschap kennis en kracht en moet de batterij periodiek weer worden opgeladen. Voor die revitalisatie van de gemeenschap organiseert het dorp eens per dozijn jaren het *dama*-ritueel, het maskerfeest. Elke jongeman die nog nooit met maskers heeft gedanst, maakt een kostuum, vlecht een leerling-masker en snijdt nog een paar andere kopstukken. Als hoogtepunt in een maand vol rituelen verschijnen alle maskers vanuit de bush in het dorp en dansen een week lang.

Dit spectaculaire ritueel bewerkstelligt drie zaken: het herstelt de krachten in het dorp, het initieert de jongens in de maskers, zodat ze er ook bij andere gelegenheden mee kunnen optreden, en het transformeert alle gestorvenen van de afgelopen jaren in voorouders, die nu herboren kunnen worden in de volgende generatie.

Kostuum en hoofdbedekking

Essentieel is dat een masker niet alleen de hoofdbedekking is. Voor een Dogon – zoals voor elke West-Afrikaan – is een masker de hele gekostumeerde verschijning, d.w.z. het kostuum plus de hoofdbedekking. Het is het kostuum dat een verschijning definieert als een masker, het kopstuk geeft aan welke type masker het is.

Bij de Dogon vormen de roodgeverfde vezels het eigenlijke maskerkostuum, terwijl individuele kopstukken aangeven wat wordt voorgesteld, vaak dieren als antilope, hyena, konijn, kaaiman, steltvogel, luipaard, of aap. Sommige maskers beelden andere 'vreemde zaken van buiten' af, zoals een Fulbe-man of -vrouw, een marabout, een sjamaan, of zelfs een blanke, terwijl één masker verwijst naar de *jinnu* geesten, het masker van de boom.

Voor onze interpretatie is belangrijk dat een masker een verschijning is die niet per se naar iets anders verwijst, maar in zichzelf bush en geesten verenigt, een categorie op zich: een masker is een masker is een masker. Dogon maskers zijn daarmee de vorm waarin de bush het dorp binnenkomt om het dorp weer kracht te geven na het overlijden van veel ouderen, met hun wijsheid en spirituele kracht, een interpretatie die spoort met wat we weten van maskerrituelen in andere West-Afrikaanse groepen.

Beelden

En dan de beelden, wat stellen die voor, zien we daar goden, zoals Ama, of voorouders afgebeeld? Doorgaans niet. De algemene regel is dat niet de 'andere wereld' wordt afgebeeld, maar onze eigen wereld: geen goden maar mensen, geen voorouders maar wijzelf. In principe horen Dogon beelden bij het altaar waarvoor ze zijn bestemd, en stelt het beeld daarom de eigenaar van het altaar voor.

De Dogon religie is gericht op overleven, op gezamenlijkheid en familie,

Links: De maskers komen uit de bush bij het dorp aan. Amani 1989. Deze kanaga maskers stellen waarschijnlijk antilopen voor.

Rechts: Yengulu offert een kip op het altaar en beeld van de schrijver. Tireli 1987

een religie waarin de goden niet alwetend zijn, maar grillig en kort van memorie. Beelden dienen om de offerhandeling te versterken, en herinneren Ama en de andere goden aan de bedoeling van het offer. Daarom geven de beelden vaak aan wat de gewenste situatie is: een vrouw wordt afgebeeld met kinderen, omdat zij kinderen wil hebben; mannen verschijnen in statige poses, zittend met staf in de hand of trots te paard – het icoon van de rijkdom – terwijl ook mannenbeelden om kinderen kunnen vragen. Het zijn dus wensbeelden, die de goden herinneren aan wat er van hen wordt verwacht als tegenprestatie van het offer: kinderen, familie en rijkdom, dus een goed leven. Het duidelijkst nog zijn de beelden van man en vrouw, de koppels. Het zijn de vrijgezellen die zo'n beeld laten snijden, mannen die geen vrouw hebben en daardoor heftig lijden – een Afrikaanse uitdrukking! Op zo'n beeld legt de man zijn hand over de schouder van de vrouw, als teken van toenadering en binding.

Gezamenlijke maaltijd

Een offer is in principe een gezamenlijke maaltijd van de mens met de andere

wereld en het Dogon offer is niet anders: Ama, Lèwè en de voorouders krijgen eten zoals gierstepap, sesam en rijst, en een kip of geit: zij zitten aan bij dezelfde maaltijd als de deelnemers, beide werelden zijn elkaars commensaal. De meeste altaren zijn simpele lemen kegels met bovenin een ijzeren haakje, het beeld wordt ernaast gezet. De officiant roept in zijn invocatie alle bewoners van andere wereld aan, Ama, Lèwè en de andere geesten, giet een beetje van alles op altaar en beeld, en smeert beide in met offerbloed om de wens te internaliseren. Het merendeel van het offer – in elk geval het vlees – wordt genuttigd door de aanwezigen.

De levenscyclus van een beeld

Een Dogon beeld vertegenwoordigt dus in principe een levende tegenover een grillige bovennatuur, maar kan als object veel langer meegaan dan de aanleiding ervan. Wanneer de vrouw inderdaad kinderen heeft gekregen, dankt het beeld Ama voor de nazaten, met als vraag om deze voorspoed te mogen behouden. Na overlijden van de eigenaar gaat het beeld naar de zoon, die bij zijn eigen offers de afbeelding van zijn vader of moeder ‘mee laat eten’. Zo blijven deze beelden verbonden aan het altaar en vertegenwoordigen ze nu de overledene; de wensen van de zoon verschillen trouwens niet zo veel van die van zijn vader, dus de pose blijft relevant. Met een volgende generatie wordt het beeld steeds meer een voorouderbeeld, maar dan alleen een voorouder voor die familie; oer-voorouder zijn niet zo belangrijk in Afrika.

Het kopstuk van een apenmasker. Komakan 1989.

Wouter van Beek (geb. 1943) heeft als cultureel antropoloog veel veldwerk verricht in West Afrika. Over de Dogon schreef hij vier boeken en vele artikelen.

Hij is nu Senior Researcher aan het Afrika Studiecentrum Leiden en leidt een Europees project over Dogon Cultureel Erfgoed.

Na een aantal generaties eindigt dit proces echter, omdat een heel oud beeld te veel kracht vergaart en gevaarlijk wordt, net als een heel oud altaar. Dan moeten ze worden vernietigd - of verkocht!

Eigen wereld eerst

Een enkele keer wordt de andere wereld wel afgebeeld. Wanneer Nomo of de *atuwunu* in een droom verschijnen, is dat een ge-

vaarlijk signaal en is het goed om een beeld van hen te laten maken om bij het offer te betrekken. Nomo wordt dan meestal afgebeeld in de vorm van mensen met een krokodillensnuit, terwijl de zwarte *atuwunu* geesten vooral als een serie koppen worden geportretteerd.

Verder vinden we de afgezanten van Lèwè en Nomo, de schildpad en de hagedis, vaak als motief op deurtjes en kisten, als verwijzing naar de nabijheid van de andere wereld. Maar het leidende principe blijft dat de Dogon met hun beelden en motieven levende wezens afbeelden, echte mensen en dieren. Voor sommige lezers is dit misschien een teleurstelling – geen god, maar een eigenaar met problemen, geen oer-tweeling, maar een partnerwens –, de alledaagse werkelijkheid heeft het moeilijk tegenover een exotische fantasie. Echter, we doen de Dogon meer recht door te waarderen hoe zij hun dagelijks leven omvormen tot betekenis en schoonheid.

woutervanbeek@hetnet.nl